

Triết học của Michel Serres - từ bản thể luận đến tư tưởng về sinh thái học

Hoàng Tùng Dương*, Trần Thị Thúy Ngọc**

Nhận ngày 11 tháng 10 năm 2023. Chấp nhận đăng ngày 22 tháng 02 năm 2024.

Tóm tắt: Michel Serres (1930-2019) là một nhà triết học Pháp đương đại có ảnh hưởng lớn. Trong bản thể luận của mình, Serres đưa ra quan niệm về lịch sử của khái niệm khách thể, ông cho rằng khách thể đã bị hạ thấp, phải phụ thuộc vào chủ thể. Từ đó ông đưa ra một bản thể luận đề cao khách thể, xóa đi ranh giới giữa chủ thể và khách thể. Dựa trên quan điểm đề cao khách thể này, Serres đưa ra tư tưởng về sinh thái học của mình: con người phải đề cao giới tự nhiên, đưa giới tự nhiên lên thành một chủ thể của luật pháp và phải chấm dứt lối sống ký sinh vào tự nhiên và bắt đầu lối sống cộng sinh với tự nhiên. Qua nghiên cứu các tác phẩm của Serres, bài viết làm rõ những điểm quan trọng và chỉ ra mối liên hệ giữa bản thể luận và tư tưởng sinh thái học của Serres, đồng thời chỉ ra những ưu, nhược điểm trong triết học của ông và nêu lên một số gợi mở đối với Việt Nam.

Từ khóa: Triết học Pháp đương đại, bản thể luận, khế ước tự nhiên, Michel Serres.

Phân loại ngành: Triết học

Abstract: Michel Serres (1930-2019) is a highly influential contemporary French philosopher. Serres provides a perspective on the history of the definition of objects in his ontology. He believes that objects have been devalued, and they must depend on subjects. Based on that, he proposes an ontology that raises the object and erases the distinction between the two. Serres puts forth his idea of ecology based on this object-centered viewpoint: Human must uphold the natural world, declare it to be the subject of law, put a stop to the nature-dependent lifestyles, and start a symbiotic lifestyle with nature. Through studying works of Serres, the article clarifies key ideas, indicates the relationship between Serres's ontology and ecological thought, highlights the benefits and drawbacks of Serres's philosophy, and likewise raises some suggestions for Vietnam.

Keywords: Contemporary French philosophy, ontology, natural contract, Michel Serres.

Subject classification: Philosophy

1. Đặt vấn đề

Michel Serres là một triết gia lớn trong nền triết học Pháp đương đại - một nền triết học rất phát triển, tương đối tách biệt với triết học Anh - Mỹ¹, nhưng hiện ít được chú ý nghiên cứu đến ở Việt Nam. Quan niệm của ông về bản khách thể đã ảnh hưởng đến quá trình hình thành của trào lưu bản thể học hướng khách thể (Gibson, 2014: 3) - một trào lưu triết học đang thịnh hành. Michel Serres cũng là một trong những nhà triết học đầu tiên đưa ra

*, ** Trường đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội.

Email: hoangtungduong2611@gmail.com

¹ Triết học khoa học Pháp tương đối tách biệt với Anh - Mỹ: triết học khoa học Pháp nhấn mạnh về lịch sử của khoa học (Simons, 2022: 2), triết học khoa học Pháp cũng có quan hệ với nền triết học Anh Mỹ, ví dụ như sự ảnh hưởng lên tư tưởng của trường phái Vienna bởi Auguste Comte (Simons, 2022: 4) và Édouard Le Roy. (Simons, 2022: 10).

cách tiếp cận triết học về sinh thái học, tư duy sinh thái học của ông đã đi trước thời đại hàng chục năm (Watkin, 2020: 329). Một số tác phẩm tiêu biểu của Serres có thể kể đến như:

*Thứ nhất, The Parasite*² (University of Michigan Press. Michigan, 1982). Trong tác phẩm này, dựa trên khái niệm trung tâm là “Ký sinh trùng” - được Serres hiểu như là nhân tố vừa làm nền tảng cho sự xuất hiện của việc trao đổi thông tin, vừa chính là nguyên nhân cho những khó khăn trong việc trao đổi thông tin - Serres đã hướng đến việc đưa ra một nhận thức luận mới về mối quan hệ giữa người với người.

*Thứ hai, The Five Senses: A Philosophy of mingled bodies*³ (Continuum Publisher Group. London, 2008). Với tác phẩm này, Serres đã hướng tới việc chống lại quan điểm duy lý của Descartes và hướng đến đưa ra một nhận thức luận coi trọng vai trò của giác quan con người, đặc biệt là thính giác trong quá trình nhận thức của con người.

*Thứ ba, The Natural Contract*⁴ (University of Michigan Press. Michigan, 1995). Trong tác phẩm này Serres đã đưa ra một nhận thức đúng đắn hơn về ảnh hưởng của giới tự nhiên lên con người và mối quan hệ giữa con người và giới tự nhiên. Serres cho rằng giới tự nhiên cần được nâng lên ngang hàng chứ không chỉ được hiểu như là đối tượng để con người nô dịch, bóc lột nữa.

Thứ tư, Hermes: Literature, Science, Philosophy (John Hopkins University Press. Maryland, 1982) - gồm những bài tiểu luận của Michel Serres trong bộ *Hermès* của ông. Cuốn sách này đã làm nổi bật lên tư tưởng của Serres thời kỳ đầu với tính liên ngành đặc trưng trong triết học của Serres với quan điểm bình đẳng cho tri thức giữa các ngành khoa học với nhau và giữa tri thức khoa học và tri thức phi khoa học (ví dụ như thần thoại) đến từ các nền văn hóa

Triết học của Serres đã được nghiên cứu một cách rộng rãi. Từ góc độ lịch sử triết học, tác giả C. Watkin trong chuyên khảo *Michel Serres Figures of Thought*, đã đi phân tích tư tưởng triết học của Serres, chỉ ra những điểm Serres kế thừa từ trong lịch sử triết học, Watkin cũng đưa ra quan điểm rằng hệ thống triết học của Serres là hệ thống triết học tư duy tập trung vào khách thể, khắc phục lối tư duy lấy con người làm trung tâm trong lịch sử triết học (Watkin, 2020). Vẫn là C. Watkin, trong *French Philosophy Today* đã cho rằng triết học của Serres là một chủ nghĩa nhân văn phổ quát, nằm trong trào lưu định nghĩa lại quan niệm về con người của triết học Pháp đương đại (Watkin, 2016).

Hướng đến vị trí và vai trò của nhận thức luận và tư tưởng sinh thái học của Serres, K. Moser đã có bài nghiên cứu “Dream of Another Epistemology”: Provoking Somatic Encounters with the Universe” chỉ ra rằng đối với Serres, con người phải có trách nhiệm với tự nhiên, vì tự nhiên vừa mang ý nghĩa sinh tồn, vừa mang ý nghĩa nhận thức luận đối với con người (Moser, 2022). M. Simons trong *Michel Serres and French Philosophy of Science: Materiality, Ecology and Quasi-Objects* thì xuất phát từ việc khái niệm bán khách thể của Serres, đi chỉ ra vị trí và ảnh hưởng từ quan niệm triết học của Serres lên các triết gia Pháp đương đại như Bruno Latour, Stengers (Simons, 2022).

² Tác phẩm có tên nguyên bản là *La Parasite*, được viết bằng tiếng Pháp và xuất bản vào năm 1980. Trong bài viết này, người viết sử dụng bản dịch tiếng Anh của tác phẩm.

³ Tên nguyên bản của tác phẩm là *Les Cinq sens*, được Serres viết bằng tiếng Pháp và xuất bản vào năm 1985. Trong bài viết này, người viết sử dụng bản dịch tiếng Anh của tác phẩm.

⁴ Tác phẩm có tên nguyên bản là *Le Contrat naturel*, được viết bằng tiếng Pháp và xuất bản vào năm 1990. Trong bài viết này, người viết sử dụng bản dịch tiếng Anh của tác phẩm.

Bài viết này, dựa trên việc nghiên cứu các tác phẩm nói trên của Serres, sẽ đóng góp vào việc nghiên cứu về tư tưởng sinh thái học và triết học đương đại Pháp ở Việt Nam bằng cách giới thiệu một cách ngắn gọn những điểm chính yếu nhất trong bản thể luận và tư tưởng sinh thái học của Michel Serres và làm rõ mối liên hệ giữa hai phần này trong hệ thống triết học của ông, đồng thời chỉ ra một số ưu, nhược điểm trong hệ thống của Serres và nêu lên một số gợi mở từ triết học của Serres cho triết học và tư duy về môi trường sinh thái ở Việt Nam.

2. Bản thể luận trong triết học của Michel Serres

2.1. Quan niệm của Serres về lịch sử của khái niệm khách thể

Quan niệm về khái niệm khách thể và quá trình phát triển của khái niệm khách thể đóng một vai trò quan trọng trong triết học của Michel Serres. Thông qua việc tìm hiểu về lịch sử của khái niệm khách thể, Serres chỉ ra rằng chính quan niệm sai lầm về khách thể trong lịch sử của nhân loại đã dẫn đến việc con người tách khỏi tự nhiên, có những hành động chống lại tự nhiên.

Trái với quan niệm của triết học Mác - cho rằng lao động và ngôn ngữ có vai trò quan trọng nhất trong sự hình thành và phát triển của con người với tư cách là một giống loài, Serres đưa ra quan niệm cho rằng chính sự nhận ra rằng còn có những thực thể khác ngoài những tổ chức xã hội mà trong đó con người nguyên thủy thuộc về đã đánh dấu một dấu mốc quan trọng trong sự phát triển của con người. Nói cách khác, sự nhận biết ra có những khách thể nằm ngoài những mối liên hệ giữa người với người trong một cộng đồng chính là điều kiện cho sự phát triển của loài người. (Serres, 1982a: 122)

Nhờ sự hình thành nên quan niệm về khách thể này mà con người khác biệt so với các loài động vật. Đối với các loài động vật khác, mối quan hệ duy nhất của chúng là mối quan hệ giữa các thành viên trong một tổ chức xã hội, môi trường sống bên ngoài chỉ được chúng hiểu như nơi cung cấp những gì cần thiết để phục vụ cuộc sống, chúng không có một mối quan hệ với môi trường xung quanh như một tồn tại mà chúng có thể cải biến. Ngược lại khi con người có mối liên hệ giữa con người và khách thể, con người có thể tác động, tìm hiểu, cải biến khách thể này để làm lợi cho mình (Serres, 1982a: 123).

Đến giai đoạn Hy Lạp - La Mã, theo Serres, quan niệm về khách thể được xuất phát từ luật pháp, khách thể khi đó được dùng để chỉ những sự kiện liên quan đến những hoạt động của con người, được đem vào trong luật pháp. Như vậy, ở giai đoạn này khách thể vẫn để chỉ những sự kiện liên quan, gắn liền với con người (Serres 1995a: 168).

Serres cho rằng, đến thời cận đại, với sự phát triển của khoa học kỹ thuật, khái niệm khách thể đã phát triển, không còn phụ thuộc vào con người như trong thời Hy Lạp - La Mã nữa. Sự vật không còn là những trường hợp của luật pháp (liên quan đến con người) mà là sự vật khách quan. Serres viết: “Giordano Bruno, Galileo và nhiều người khác trong lịch sử đã buộc phải chuyển từ những trường hợp của vụ án sang sự vật, chính xác là trước và bất chấp các tòa án, chống lại các hội đồng” (Serres, 1995a: 176)

Tuy nhiên, quan niệm khách thể mang tính bước ngoặt nói trên, đã nhanh chóng bị thay thế bởi quan niệm khách thể của Descartes. Theo Serres, Descartes đã làm quan niệm khách thể thoái hóa, quay lại thời cổ đại. (Serres 1995a: 126). Quan điểm này về khách thể như là một tồn tại bị gắn chặt, phụ thuộc và chủ thể đã làm nền tảng cho tư tưởng triết học, khoa học hiện đại. (Serres, 1982a: 121). Chính sự sai lầm này trong quan niệm về khách thể

đã gây ảnh hưởng đến con người, thể hiện ở trong quan niệm về tự nhiên của con người: con người coi tự nhiên như đối tượng để sở hữu, để chinh phục: “Quan điểm của Descartes đã đưa bạo lực khách thể của khoa học vào luồng, biến nó trở thành một chiến lược được kiểm soát tốt. Mỗi quan hệ cơ bản của chúng ta với các khách thể chuyển sang thành chiến tranh và sở hữu” (Serres. 1995b: 32)

Tóm lại, theo Serres, khái niệm khách thể là khái niệm được phát triển trong lịch sử loài người. Sự xuất hiện của khái niệm khách thể đánh dấu một bước tiến trong tư duy loài người. Nhờ nhận ra rằng ngoài những mối quan hệ với cộng đồng mình, chủ thể còn có thể có quan hệ với thế giới bên ngoài, con người mới có khả năng tác động, cải tạo thế giới. Tuy nhiên, Serres cũng cho rằng quan niệm sai lầm về khách thể đã tác động một cách tiêu cực đến mối quan hệ giữa con người với tự nhiên. Để khắc phục điều này, ông đã xây dựng lại mối quan hệ giữa chủ thể và khách thể trong bản thể luận của mình.

2.2. Bản thể luận về mối liên hệ của Michel Serres

Để chống lại quan điểm mà Serres cho là sự hạ thấp khách thể trong lịch sử triết học, ông đã đưa ra một bản thể luận mới chủ trương không được đề cao chủ thể so với khách thể. Trong bản thể luận mới này, Serres đã biện luận cho quan điểm chống lại sự chia cắt giữa chủ thể và khách thể bằng quan niệm về ký sinh trùng (*Parasite*) và về bán khách thể (*quasi-object*). Theo đó, ông cho rằng khách thể và chủ thể thực chất không khác nhau về chất.

2.2.1. Quan niệm của Serres về ký sinh trùng trong bản thể học

Khái niệm ký sinh trùng được Serres dùng theo nhiều nghĩa khác nhau: một người khách lợi dụng lòng tốt của chủ nhà, một loài động vật sống ký sinh vào vật chủ, và “tiếng ồn” (*Noise*) (Serres, 1982b: 8). Khái niệm “tiếng ồn” nói trên được Serres dùng gần như tương đương với khái niệm ký sinh trùng: “Việc đưa một ký sinh trùng vào một hệ thống tương đương với việc đưa vào một tiếng ồn” (Serres, 1982b: 185). Serres đã lấy khái niệm tiếng ồn này từ lý thuyết về thông tin. Ông cũng đưa ra quan điểm quy giảm quá trình trao đổi thông tin giữa các sự vật thành quá trình trao đổi, chuyển hóa năng lượng giữa các vật thể. Ông viết: “Vào đầu thế kỷ 20, lý thuyết truyền thông đã đưa ra một loạt các khái niệm như thông tin, tiếng ồn và sự dư thừa, trong đó mối liên hệ với nhiệt động lực học đã được thể hiện một cách khá nhanh chóng” (Serres, 1982a: 73).

Tóm lại, khái niệm ký sinh trùng là một khái niệm được Serres dùng để chỉ sự hỗn loạn, sự thay đổi trong một hệ thống ổn định. Khái niệm này được ông đưa ra từ lý thuyết thông tin và từ nhiệt động lực học (Serres, 1982b: 196). Quan niệm về ký sinh trùng, theo Michel Serres, gồm những tính chất và vai trò như sau:

Thứ nhất, mối quan hệ ký sinh (parasitic relation) mang tính phổ quát, và là nền tảng cho mọi mối quan hệ. Theo Serres, mọi mối quan hệ, hay mọi quá trình trao đổi thông tin đều có nền tảng từ quan hệ ký sinh (Serres, 1982b: 52). Do ký sinh trùng là nguồn gốc của mọi mối liên hệ, là nền tảng của mọi sự trao đổi thông tin, nên ký sinh trùng có mặt ở mọi nơi, hay nói cách khác, ký sinh trùng hay mối quan hệ ký sinh là một phạm trù mang tính phổ quát. Do mối quan hệ ký sinh thực chất là mối quan hệ trao đổi thông tin - năng lượng, mà mối quan hệ ký sinh này lại mang tính phổ quát, là nền tảng. Cho nên mọi mối liên hệ - không phân biệt của chủ thể hay khách thể - đều có thể được đưa về là mối quan hệ trao đổi năng lượng - thông tin.

Thứ hai, ký sinh trùng mang tính hỗn loạn nhưng sáng tạo: Ký sinh trùng, theo quan niệm của Serres là yếu tố hướng đến sự hỗn loạn, hướng đến sự thay đổi trong một hệ thống cố định. Nhưng sự thay đổi này không phải chỉ để phá vỡ, gây ra rắc rối, hỗn loạn, mà sự thay đổi này là nền tảng để hướng đến sự hình thành nên cái mới (Serres, 1982b: 198). Hay nói cách khác ký sinh trùng hệ thống của Serres là nhân tố hỗn loạn, thay đổi, nhưng mang tính sáng tạo, tạo ra hệ thống mới bằng cách gây nên sự hỗn loạn từ hệ thống cũ. Và vì ký sinh trùng là nền tảng, và ký sinh trùng mang tính hỗn loạn, nên Serres cho rằng hỗn loạn là nền tảng tạo ra trật tự (Serres, 1982b: 167).

Thứ ba, quan hệ ký sinh có tính thay đổi: Một sự vật có thể là ký sinh trùng ở trong mối liên hệ với sự vật này nhưng lại lại vật bị ký sinh trong mối liên hệ với sự vật khác. Hay nói cách khác, vai trò của một sự vật được thay đổi tùy theo các mối quan hệ ký sinh mà sự vật đó tham gia. Serres lấy ví dụ về Rousseau, theo Serres, Rousseau có tư cách là ký sinh trùng trong mối quan hệ với những đứa con của mình do ông chưa làm tròn bổn phận nuôi dưỡng chúng (Serres, 1982b: 130-131). Tuy nhiên, trong mối quan hệ với những tác phẩm của mình, Rousseau lại biến thành chủ thể bị ký sinh, còn những tác phẩm của Rousseau lại đóng vai trò ký sinh trùng sống ký sinh trên cuộc đời của Rousseau (Serres, 1982b: 131).

Thứ tư, quan niệm của Serres về ký sinh trùng làm nền tảng cho một bản thể luận mới. Quan niệm về ký sinh trùng được Serres đưa ra nhằm làm nền tảng một bản thể luận của ký sinh trùng, một bản thể luận của sự thay đổi. Ông viết: “Lý thuyết tồn tại, bản thể học, đưa chúng ta đến với nguyên tử. Lý thuyết về quan hệ đưa chúng ta đến ký sinh trùng” (Serres, 1982b: 185). Trong bản thể luận mới này, Serres cũng đưa ra quan niệm thống nhất giữa vật chất và ý thức. Ông cho rằng vật chất và ý thức có vai trò ngang nhau, không cái nào quyết định cái nào. Serres cho rằng mọi nỗ lực quy giản sự vật về thành hoặc vật chất, hoặc tinh thần đều là một sự trừu tượng hóa (Watkin, 2020: 290-291)

Như vậy, Serres đã đưa ra quan niệm về ký sinh trùng làm nền tảng cho một cách hiểu mới về sự vật trái ngược với quan điểm bản thể luận thông thường. Ký sinh trùng trong mối quan hệ này chính là chủ thể bị ký sinh trong mối quan hệ khác, hay nói cách khác, không có một bản thể bất biến, và không có sự khác nhau về chất giữa chủ thể người và khách thể trong quan niệm của Serres.

2.2.2. Quan niệm của Michel Serres về bán khách thể

Song song với khái niệm ký sinh trùng, Serres cũng đưa ra quan niệm về bán khách thể để làm nền tảng cho bản thể luận của mình. Theo đó, bán khách thể vừa là khách thể - do đó là những tồn tại khác với tồn tại người, vừa không hoàn toàn là khách thể - thể hiện ở chỗ các bán khách thể tham gia vào quá trình tạo nên các chủ thể. Bán khách thể - theo cách hiểu Michel Serres, có các điểm đáng chú ý như sau:

Thứ nhất, bán khách thể mang tính phổ biến, là nền tảng cho sự hình chủ thể. Theo Serres, bán khách thể tạo ra những tập thể con người lấy bản thân bán khách thể đó làm trung tâm thông qua việc đưa con người vào các hoạt động xoay quanh nó, và từ đó, tạo ra tính liên chủ thể, hình thành nên xã hội con người (Serres, 1982b: 228). Không có các bán khách thể làm trung tâm thì không có các cấu trúc xã hội trong xã hội loài người. Serres viết: “Cái bán khách thể này, vốn là một công cụ đánh dấu của chủ thể, là một công cụ kiến tạo đáng kinh ngạc của tính liên chủ thể” (Serres, 1982b: 227).

Serres lấy ví dụ về trái bóng với tư cách là một bán khách thể. Trong những trò chơi lấy trái bóng làm trung tâm thì trái bóng không phải là một khách thể thông thường vì nó định nghĩa lên các chủ thể trong trò chơi của nó, nó là chủ thể của những người trong trò chơi đó. Những người chơi bóng xoay quanh trái bóng, tuân theo luật lệ của trò chơi bóng, trở thành thuộc tính của trái bóng (Serres, 1982b: 225-226). Theo Serres, các bán khách thể là phổ biến trong đời sống xã hội: Từ những sự vật làm trung tâm cho những mối quan hệ cho những tập thể nhỏ - như một trái bóng trong môn bóng đá - cho đến những sự vật có lịch sử xuyên suốt trong sự phát triển của xã hội loài người: ví dụ như văn hóa, ngôn ngữ... đều là bán khách thể (Serres, 1982b: 232).

Thứ hai, bán khách thể và chủ thể có thể đổi vai trò cho nhau. Một bán khách thể, theo quan niệm của Serres, có thể được coi như một chủ thể ở trong những cấu trúc xã hội được cấu tạo xung quanh nó: các bán khách thể này không chỉ nằm trong mối quan hệ với các chủ thể người mà trái lại, các bán khách thể này tạo ra những mối liên hệ đó, chi phối hành động, tình cảm của những chủ thể người nằm trong những mối liên hệ đó (Serres, 1982b: 228). Mặt khác, một chủ thể người có thể là một bán khách thể trong mối quan hệ đối với các chủ thể khác, do các chủ thể khác này sẽ tìm thấy những mối liên hệ xã hội thông qua một chủ thể người được hiểu như là một bán khách thể. Serres viết: “Bản thân bán khách thể chính là một chủ thể. Chủ thể cũng có thể là một bán khách thể” (Serres, 1982b: 233).

Thứ ba, quan niệm bán khách thể hướng sự chú ý đến thế giới bên ngoài. Theo quan niệm của Serres chỉ có mối liên hệ giữa bán khách thể và một chủ thể đang trực tiếp có liên hệ với bán khách thể tại thời điểm đó là luôn tồn tại, còn bản thể của chủ thể thì luôn thay đổi. (Serres, 1982b: 228). Như vậy, Serres đã hướng sự chú ý của mình ra khỏi chủ thể con người và đưa ra quan niệm bán khách thể hướng đến “cuộc cách mạng Ptolemaic” hướng đến thế giới bên ngoài chủ thể, tức là, hướng đến thế giới của những tồn tại phi chủ thể - trái với cuộc đảo ngược Copernic của Kant (Serres, 1982b: 228).

Như vậy, trong quan niệm về bán khách thể của mình, Serres đã cho rằng chính bán khách thể là nền tảng cho quan hệ liên chủ thể giữa con người trong xã hội, và sự hình thành nên chủ thể của con người. Hơn nữa, bán khách thể và chủ thể có thể đổi vai trò cho nhau và điều quan trọng không phải là một bản thể cố định của chủ thể mà là mối liên hệ giữa bán khách thể và các chủ thể xoay quanh nó. Hay nói cách khác, khái niệm bán khách thể đã thể hiện sự đã đề cao khách thể của Serres.

Tóm lại, trong bản thể luận của mình, bằng quan niệm về ký sinh trùng, và khái niệm bán khách thể, Serres đã đưa ra một bản thể luận nhằm xóa bỏ đi ranh giới giữa chủ thể và khách thể, từ đó xóa bỏ đi sự khác biệt về chất giữa con người và môi trường xung quanh. Ông viết: “Không còn sự tách biệt giữa một bên là chủ thể và một bên là khách thể (một bên là sự rõ ràng và một bên là bóng tối)... Không có gì phân biệt tôi về mặt bản thể với một tinh thể, thực vật, động vật hay trật tự của thế giới” (Serres, 1982a: 83).

Chính quan niệm về việc xóa bỏ sự khác biệt giữa môi trường và con người này của Serres sẽ được ông sử dụng trong triết học sinh thái học của mình.

3. Triết học sinh thái học của Michel Serres

Triết học sinh thái học của Serres được ra đời trong hoàn cảnh con người ngày càng phát triển rồi xa giới tự nhiên tàn phá môi trường sinh thái. Trong hoàn cảnh đó ngày càng có nhiều trào lưu kêu gọi giữ nguyên hiện trạng của tự nhiên, đưa ra những cách thức

giữ nguyên môi trường sinh thái trước những tác động đến từ con người. Tuy nhiên, khác với những trào lưu đó, vấn đề mà Serres quan tâm đến ở đây là vấn đề đâu là nền tảng cho việc phải bảo vệ môi trường - tức là tại sao lại bảo vệ môi trường, chứ không phải liệt kê, chỉ ra những cách thức để bảo vệ môi trường.

Tư tưởng về sinh thái học của Michel Serres là tư tưởng mang tính triết học, làm nền tảng cho sinh thái học. Theo Serres, không chỉ có con người, mà khách thể cũng phải là một chủ thể, được sự bảo hộ của luật pháp. Serres viết: “Bản thân khách thể cũng là chủ thể pháp lý chứ không còn là đối tượng của sự chiếm hữu đơn thuần, kể cả là khi việc chiếm hữu đó mang tính tập thể” (Serres, 1995b: 37).

3.1. Mối liên hệ giữa bản thể luận và triết học sinh thái học trong hệ thống của Serres

Serres cho rằng bắt đầu từ thế kỷ XX con người đã tiến đến một kỷ nguyên mới, chưa từng có trong lịch sử: con người chuyển từ nền kinh tế chủ yếu từ nông nghiệp sang nền kinh tế chủ yếu công nghiệp, và do đó, con người hiện nay là những lớp người đầu tiên không phải chú ý đến thiên nhiên để tồn tại (Serres, 1995b: 28). Điều này lại càng trở nên đúng hơn nữa trong bối cảnh cuộc cách mạng thông tin ngày nay, khi mà thông tin, kiến thức, tiền bạc có thể truyền khắp hành tinh trong giây lát (Serres, 2022: 19). Từ đó, loài người đã có những hành động gây hại đến môi trường và tạo ra những ảnh hưởng lại đến chính con người (Serres, 1995b: 10).

Trong toàn bộ hệ thống tư tưởng của mình, vấn đề về môi trường là vấn đề mà Serres quan tâm hàng đầu. Ông trả lời khi được phỏng vấn rằng: “Tôi yêu cầu độc giả của tôi nghe thấy sự bùng nổ của vấn đề này trong mỗi trang sách của tôi. Hiroshima vẫn là đối tượng duy nhất của triết học của tôi” (Serres và Latour, 1995: 15). Hay nói cách khác, tư tưởng về môi trường sinh thái của Serres chính là mục đích của triết học của ông nói chung, và triết học sinh thái học của Serres đã được ông xây dựng dựa trên bản thể luận của mình nhằm hướng đến mục đích này. Tư tưởng về bản thể luận của Michel Serres làm nền tảng cho tư tưởng về sinh thái của ông thể hiện ở:

Thứ nhất, Serres cho rằng khái niệm khách thể đã đặt nền móng cho sự phát triển của con người và sai lầm trong khái niệm về khách thể đã dẫn đến sai lầm của con người trong mối quan hệ đối với tự nhiên. Trong quan niệm về lịch sử của khái niệm khách thể, Serres cho rằng việc con người nhận thức ra được có tồn tại một thế giới tự nhiên độc lập, có thể có liên hệ với mình là bước đầu tiên cho việc cải tạo thế giới tự nhiên. Serres cũng cho rằng vấn đề về con người và giới tự nhiên ngày nay bắt nguồn từ quan niệm sai lầm về khách thể của Descartes và cần phải sửa đổi quan niệm này (Serres, 1995b: 34).

Thứ hai, xuất phát từ bản thể luận của mình, Serres đã đưa ra quan điểm không có sự phân biệt về chất giữa bản thể của con người và của các tồn tại tự nhiên. Michel Serres đã đưa ra một bản thể luận mới, chú trọng vào mối liên hệ ký sinh giữa các sự vật với nhau chứ không chú trọng vào bản thể của các chủ thể biệt lập. Các mối liên hệ ký sinh này lại là các mối liên hệ phổ quát tồn tại ở trong mọi tồn tại trong thế giới, bao gồm cả chủ thể người và khách thể tự nhiên một cách như nhau. Song song với đó, trong quan điểm về bản khách thể của mình Serres đã nêu ra bản khách thể và chủ thể có thể đổi vai trò cho nhau và bản khách thể là nền tảng để tạo nên chủ thể. Trên cơ sở này Serres đã cho thấy con người và tự nhiên không có khác biệt về bản thể và con người không đứng cao hơn thế giới tự nhiên.

Thứ ba, cũng xuất phát từ bản thể luận của mình, Serres đã đưa ra quan niệm về nguồn gốc tự nhiên của ngôn ngữ. Theo đó, ngôn ngữ và tri thức của con người có nguồn gốc từ “tiếng ồn”, mà bản thân tiếng ồn - như đã nói ở trên - thực chất là tổng hòa của tất cả các quá trình trao đổi thông tin, trao đổi năng lượng trong tự nhiên. Ông viết: “Đây là các từ, các câu, bộ lọc của chúng. Một tín hiệu và một ý nghĩa xuất hiện từ tiếng ồn. Làm sao? Bằng sự suy giảm, bằng cách trôi dạt” (Serres, 1982b: 135). Như vậy, Serres cho rằng ngôn ngữ của con người không có sự khác biệt về chất so với những quá trình xảy ra trong tự nhiên. Quan điểm này của Serres chỉ ra rằng ngay cả thứ thường được coi là đặc trưng cho trí tuệ của con người ngôn ngữ và tri thức cũng không cao hơn những quá trình, những khách thể trong tự nhiên.

Tóm lại, với triết học sinh thái học của mình, Michel Serres đã hướng đến đưa ra một nền tảng cho các quan niệm về sinh thái. Tư tưởng sinh thái học này của Serres mang nội dung đề cao giới tự nhiên, đưa giới tự nhiên lên ngang hàng con người được ông xây dựng trên nền tảng bản thể luận của mình.

3.2. Quan niệm của Serres về một xã hội theo khế ước tự nhiên

Trong tư tưởng sinh thái học của mình, Serres đã chỉ ra rằng quan niệm khế ước xã hội của các triết gia phương Tây thời cận đại đã bỏ qua quan hệ giữa con người với giới tự nhiên, mà chỉ tập trung vào quan hệ giữa người với người. Serres cho rằng khế ước xã hội có tác dụng như là một bản ước định giữa các thành viên về một bộ luật cơ bản không được vi phạm dưới bất kỳ hoàn cảnh nào. Điều này được thể hiện ra ở chỗ ngay cả nếu chiến tranh có nổ ra thì vẫn tiền giả định một bộ luật tồn tại trước đó giữa các bên tham chiến. Tuy nhiên, bộ luật này chỉ coi con người là những chủ thể của mình còn bỏ mặc tự nhiên, qua đó làm xuất hiện sự đối lập giữa con người và tự nhiên (Serres, 1995b: 36).

Cách tiếp cận như vậy vừa gây nên một sự ngộ nhận đã không còn phù hợp với hoàn cảnh thời bấy giờ, đẩy loài người vào nguy hiểm. Do vậy, Serres đưa ra quan điểm phải bổ sung vào khế ước xã hội đã có sẵn một khế ước tự nhiên. Ông viết: “Đây là trạng thái, là sự cắt nghĩa hợp lý, về mối quan hệ của chúng ta với thế giới, tại thời điểm khi mà khế ước xã hội cũ phải được kết hợp với một khế ước tự nhiên” (Serres, 1995b: 20). Khế ước tự nhiên, theo quan điểm của Serres, có các điểm đáng chú ý như sau:

Thứ nhất, quan niệm của Serres về khế ước tự nhiên được ông xây dựng dựa trên bản thể luận của mình. Quan niệm khế ước tự nhiên của Serres được ông xây dựng dựa trên quan niệm về ký sinh trùng trong bản thể luận của mình. Serres cho rằng trái đất như một chủ thể mà trên đó có những ký sinh trùng, trong đó có loài người. Serres viết: “Tự nhiên là gì?... Nhưng tự nhiên cũng lấy chúng ta khỏi chúng ta ngay khi chúng ta lạm dụng chúng. Nó ảnh hưởng đến bản chất con người - cái mà sẽ ảnh hưởng đến tự nhiên. Tự nhiên cư xử như một chủ thể” (Serres, 1995b: 36). Chính vì vậy con người cần phải nhận rõ rằng bản thân mình không vượt lên trên tự nhiên, mà là một phần bên trong của tự nhiên, sống ký sinh vào tự nhiên (Serres, 1995b: 33).

Thứ hai quan niệm của Serres về khế ước tự nhiên hướng đến sự hòa hợp, cộng sinh giữa con người với thế giới tự nhiên. Serres cho rằng con người là ký sinh trùng đối với mọi tồn tại, bao gồm cả giới tự nhiên và những người khác (Serres, 1982b: 24-25). Khế ước xã hội xuất hiện chỉ làm cho con người không ký sinh vào người khác, nhưng không chấm dứt được tình trạng con người ký sinh vào tự nhiên. Serres cho rằng con người là

ký sinh trùng, ký sinh vào vật chủ là trái đất, mà khi vật chủ bị tổn thương quá mức gần đến sự hủy diệt thì ký sinh trùng là con người cũng sẽ chết khi vật chủ, do đó con người cần phải từ bỏ mối quan hệ ký sinh vào tự nhiên mà phải chuyển sang một mối quan hệ bền vững hơn, có lợi cho cả hai bên - đó là mối quan hệ cộng sinh (Serres, 1995b: 34). Do đó một khế ước tự nhiên tôn trọng quyền của tự nhiên nhất định phải dựa trên một mối quan hệ cộng sinh, mối quan hệ cộng sinh này phải là mối quan hệ dựa trên cơ sở sự tôn trọng, sự có đi có lại chứ không phải dựa trên sự sở hữu, sự bóc lột (Serres, 1995b: 38).

Thứ ba, Serres cho rằng quan niệm về khế ước xã hội phải được đưa vào thực tiễn chứ không được chỉ dừng lại ở những cuộc thảo luận thuần túy. Serres cho rằng việc chuyển từ quan hệ cộng sinh sang ký sinh phải là một vấn đề được đưa vào trong luật pháp, chứ không chỉ dừng lại là một vấn đề mang tính triết học (Serres, 1995b: 34). Serres cho rằng cần phải coi giới tự nhiên cũng như con người - là những chủ thể của luật pháp, được luật pháp bảo hộ trước những mối quan hệ ký sinh mang tính độc hại của con người. Ông viết: “Ngược lại, quyền cộng sinh được xác định theo nguyên tắc tương hỗ: Tự nhiên ban cho con người bao nhiêu thì con người phải trả lại bấy nhiêu cho tự nhiên, giờ đây là một chủ thể của pháp luật” (Serres, 1995b: 38).

Bên cạnh đó, Serres cũng đưa ra quan điểm về mẫu người lãnh đạo xã hội mới. Theo Serres, những người lãnh đạo cũ đã không còn phù hợp do họ, cũng như những người hiện đại khác đã không chú ý đến thiên nhiên mà chỉ chú ý đến lợi ích của riêng mình: Chính trị gia chỉ quan tâm đến việc đắc cử, các nhà quản lý thì chỉ tính đến lợi ích ngắn hạn (Serres, 1995b: 29). Từ đó, Serres cho rằng xã hội loài người cần phải có những người lãnh đạo chính trị mới. Và mẫu nhà chính trị này, theo Serres, phải một người biết, để ý đến các vấn đề về môi trường như trước kia người ta thường biết về môi trường sống của họ. Một người lãnh đạo như vậy là một người không vì lợi ích của quốc gia nào ngoài lợi ích của tự nhiên (Serres, 1995b: 44).

Thứ tư, quan niệm về khế ước tự nhiên của Serres hướng đến sự kết hợp giữa khoa học và pháp luật để giải quyết vấn đề môi trường. Serres phân biệt giữa lý tính trong khoa học - chủ trì cho sự tạo thành tri thức và khoa học và lý tính trong luật pháp - chủ trì cho nhu cầu pháp lý (Serres, 1995b: 92-93). Serres cho rằng, lý tính luật pháp thường tồn tại với vai trò quan trọng hơn lý tính trong khoa học, tuy nhiên, với sự phát triển của khoa học, lý tính khoa học dần nổi lên trên, thắng lý tính pháp luật, do khoa học giờ đây có thể giúp con người chống lại những nguy cơ trong môi trường sống (Serres, 1995b: 103). Nhưng điều này đang dần thay đổi, lý tính pháp luật đang dần theo kịp lý tính khoa học do chính những nguy cơ bị đem đến bởi chính khoa học. Do đó, ngày nay ta cần phải có một sự kết hợp giữa khoa học và luật pháp, phải tạo thành một lý tính vừa trung thực, tạo nên sự phát triển trong khoa học, vừa hợp với tư duy pháp lý mới mà Serres đưa ra. Chính sự kết hợp này giữa lý tính khoa học và lý tính luật pháp sẽ quyết định số phận của loài người trong tương lai (Serres, 1995b: 93).

Tóm lại, Michel Serres đã nhận thấy rằng hiện nay, giới tự nhiên đã tác động một cách mạnh mẽ đến đời sống, đe dọa tiêu diệt loài người. Chính điều đó đã buộc con người phải chuyển từ khế ước xã hội sang khế ước tự nhiên. Đó là một sự chung sống giữa con người với tự nhiên được định hướng bởi quan hệ cộng sinh đôi bên cùng có lợi và được bảo hộ bởi luật pháp.

4. Nhận xét về triết học của Serres và một số ý nghĩa đối với Việt Nam

Tư tưởng của Michel Serres gồm bản thể luận và tư tưởng sinh thái học của ông đều có cả những đóng góp xen lẫn với hạn chế có thể kể ra như sau:

4.1. Đóng góp của triết học của Michel Serres

Thứ nhất, trong bản thể luận của mình, Serres đã có công đưa ra một bản thể luận mới, khá thú vị, không tập trung vào bản thể như trong bản thể luận truyền thống mà tập trung vào các mối liên hệ. Bản thể luận này của Serres - bằng cách cho rằng tồn tại của chủ thể người và các khách thể không có sự khác biệt về chất - đã chống lại quan điểm lấy con người làm trung tâm trong lịch sử triết học phương Tây.

Thứ hai, trong tư tưởng sinh thái học của mình, Serres đã đúng khi chỉ ra rằng con người với lối sống ký sinh của mình đã có tác động vào tự nhiên một cách tiêu cực. Serres cũng đã đúng khi chỉ ra rằng nếu con người muốn tiếp tục tồn tại, thì phải chuyển từ lối sống ký sinh bóc lột tự nhiên thành lối sống cộng sinh hòa hợp với tự nhiên.

Thứ ba, cũng trong tư tưởng về sinh thái học của mình, Serres đã đúng khi cho rằng việc bảo vệ tự nhiên bằng cách chuyển sang lối sống cộng sinh này phải được pháp luật hóa và chỉ có thể được giải quyết bằng một sự thống nhất giữa khoa học và pháp luật.

4.2. Hạn chế trong triết học của Michel Serres

Thứ nhất, Serres đã không đúng khi bỏ qua nguồn gốc xã hội của ngôn ngữ và cho rằng ngôn ngữ hoàn toàn có nguồn gốc tự nhiên, không có sự khác biệt về chất giữa ngôn ngữ loài người và mọi quá trình trao đổi thông tin trong tự nhiên. Quan điểm này trái với quan điểm về ngôn ngữ của triết học Mác - Lê-nin: Lao động là một trong những yếu tố quan trọng nhất để hình thành nên ngôn ngữ.

Thứ hai, Serres đã không đúng khi quá đề cao mối quan hệ trao đổi thông tin, từ đó cho rằng mối quan hệ cơ bản nhất của xã hội loài người không phải là mối quan hệ kinh tế mà là mối quan hệ trao đổi thông tin.

Thứ ba, Serres đúng khi chỉ ra sự phát triển khoa học đã làm cho con người có thể tác động tiêu cực vào tự nhiên, từ đó dẫn đến những tác động tiêu cực của tự nhiên vào chính đời sống con người. Tuy nhiên, ông cũng đã thái quá khi cho rằng khoa học xuyên suốt từ thời cận đại cho đến nay đều bị tư duy duy lý ảnh hưởng và đều hướng đến việc phá hủy tự nhiên làm lợi cho con người.

4.3. Đối với Việt Nam, triết học của Michel Serres đem lại nhiều gợi mở đáng kể

Thứ nhất, về mặt lý luận, triết học của Serres đưa ra một bản thể luận mới đề cao sự quan trọng của các tồn tại không phải là con người trong giới tự nhiên nhằm khắc phục tư duy cho rằng con người cao hơn giới tự nhiên và các hệ quả của nó trong nhiều hệ thống triết học từ cổ đại đến hiện đại.

Thứ hai, đối với Việt Nam, quan điểm của Serres rằng phải chuyển từ lối sống ký sinh, khai thác môi trường tự nhiên sang lối sống cộng sinh, cùng phát triển với môi trường có nghĩa là cần phải đẩy mạnh các ngành kinh tế thân thiện với môi trường như du lịch, dịch vụ... dần hạn chế các ngành kinh tế tác động tiêu cực đến môi trường. Song song với đó, cần hướng tới áp dụng mô hình kinh tế tuần hoàn, thân thiện với môi trường thay cho mô hình kinh tế tuyến tính.

Thứ ba, quan điểm của Serres về việc phải kết hợp giữa khoa học và pháp luật để giải quyết vấn đề môi trường là xác đáng. Đối với Việt Nam điều này có nghĩa là cần chú trọng việc tham vấn, lấy ý kiến của các nhà khoa học trong việc ban hành các chính sách, các quy định pháp luật về môi trường.

Thứ tư, dựa trên quan điểm của Serres về mẫu người lãnh đạo xã hội có hiểu biết về môi trường, đội ngũ các nhà quản lý các cấp tại Việt Nam cần phải đảm bảo có hiểu biết về môi trường và phải chú ý đến lợi ích của môi trường tự nhiên.

5. Kết luận

Qua việc nghiên cứu các tác phẩm của Serres, ta thấy rằng Serres có những quan tâm sâu sắc đến vấn đề môi trường và tư tưởng về sinh thái học này của ông được xây dựng trên một nền tảng bản thể luận vững chắc.

Tóm lại, triết học của Serres đưa ra quan điểm: Tồn tại của các khách thể trong môi trường tự nhiên không khác biệt về chất với tồn tại của các chủ thể người. Từ quan điểm này Serres hướng tới mục tiêu làm cho con người đối xử bình đẳng, không bóc lột tự nhiên bằng cách đưa ra một khế ước tự nhiên để thay thế cho khế ước xã hội mà ông cho rằng đã lỗi thời, và biến giới tự nhiên thành một chủ thể của pháp luật.

Mặc dù có những hạn chế của mình, nhưng đối với Việt Nam, triết học của Michel Serres vẫn có những giá trị nhất định. Một mặt, triết học của Serres đưa ra một bản thể luận mới đề cao các tồn tại không phải là con người trong giới tự nhiên. Mặt khác, các gợi ý của Serres về việc phải chuyển từ lối sống ký sinh, khai thác môi trường tự nhiên sang lối sống cộng sinh, bảo vệ cùng phát triển với môi trường, chú ý đến lợi ích của môi trường, kết hợp giữa khoa học và pháp luật để giải quyết vấn đề môi trường, đảm bảo rằng đội ngũ các nhà quản lý luôn luôn có đủ hiểu biết và luôn quan tâm đến vấn đề bảo vệ môi trường đều là xác đáng.

Tài liệu tham khảo

- Gibson. P. (2014). *After passion, Object Oriented Ontology, Art and Art*. Ph.D thesis in philosophy. New South Wales University. <https://doi.org/10.26190/unsworks/18205>
- Moser. K. (2022). “Michel Serres’s “Dream of Another Epistemology”: Provoking Somatic Encounters with the Universe”. *Literature*. 2022 2. 213-224. <https://doi.org/10.3390/literature2040018>
- Simons. M. (2022). *Michel Serres and French Philosophy of Science: Materiality, Ecology and Quasi-Objects*. Bloomsbury. London.
- Serres. M, Latour. B. (1995). *Conversation on Science, Culture and Time*. University of Michigan Press. Michigan.
- Serres. M. (1982a). *Hermes: Science, Literature, Philosophy*. John Hopkins University Press. Maryland.
- Serres. M. (1982b). *The Parasite*. University of Michigan Press. Michigan.
- Serres. M. (1995a). *Genesis*. University of Michigan Press. Michigan.
- Serres. M. (1995b). *The Natural Contract*. University of Michigan Press. Michigan.
- Serres. M. (1997). *The Troubadour of knowledge*. University of Michigan Press. Michigan.
- Serres. M. (2000). *The Birth of Physic*. Clinamen Press. Lancashire.